

Don Branko Sbutega

HOGYAN EMELT A GONOSZTEVŐ GAZTETTÉNEK EMLÉKMŰVET?

Srbinje Foča szörnyűsége felett

A toponímák (helységnevek) változtatása ugyan nem ritka, nem szokványos, de nem is veszélytelen és komoly következményekkel jár. Lévén a nyelv, önmagában, az emberi emlékezet legnagyobb anyagforrása, a szavak, amelyek alkotják, a legterheltebbek az emlékezet által. Megnevezni annyit jelent, mint megjelölni, átnevezni pedig annyit, mint kitörölni az egyik jelentést és megteremtteni egy másikat. A toponíma nem akkor hal meg, amikor átnevezik, hanem, amikor elfelejtik, vagy amikor megszűnik a kapcsolat a név és a hely között. Emlékezzünk csak vissza Trójára, de annyi ilyen példa van még. A toponíma egy hely, amelyet a szó határoz meg, éppúgy, ahogy a szó, amely megjelöli, maga is a hely által meghatározott. Bolygónk változik, átformálódik, és ezt a folyamatot, amely állandó különböző dinamikákban is, követi a megjelölő szavak átformálása és megváltoztatása is. Kísérreljük meg elképzelni, megélni bolygónkat a nyelv ezen tulajdonságai nélkül: a bolygó, amelyen nincsen Himalája, New York, Athén, a Nílus, Karnak, Róma, a Popocatapétl, Marrakesh, a Hawaii-szigetek . . . Még a Hold is csak egy fénylő maszat volt, igaz a legfényesebb, de mégis csupán maszat a csillagos ég sötét hátterén, mielőtt névvel meg nem jelöltetett. A meg nem jelölt világ nem is világ, hanem anyag, valahogy imígyen: Kezdetben vala a megjelöletlen – kaotikus világ, majd szavakkal rendet adtunk neki.

Egy szó néhány éve megszűnt egy toponíma megjelölése lenni. Feltehetően a világ több helye elvesztette időközben önnön valamikori megjelölését. Eltűnt majdnem minden olyan elnevezés, amely Tito, Sztálin, Lenin, Ceausescu, Zsivkov nevéhez fűződik . . . valahova visszatértek a régiek és elfelejtettek, néhol újakat ötlöttek ki.

Én azonban ez alkalommal csupán egy névről szólnék, valójában kettőről, amelyek egy helységet jelölnek meg. Fočáról, amely ma Srbinjeként hangzik. Nem szaporítanám a szót a helység történetéről, meg kinézetéről, sőt egyáltalán nem is foglalkoznék velük. Keveset tudok erről, sohasem voltam ott, még képeslapra sem emlékezem. Sohasem volt senkim Fočában. Nem volt senki, aki onnan írhatott volna nekem, én sem tudtam oda senkinek írni; egyetlen általam járt út sem haladt át rajta keresztül. Most, ha lenne is valakim ott, és ha át is kellene rajta haladnom, nem tehetném meg – Foča már nincs,

de van Srbinje. Nincs már Rankovićevo, Kardeljevo, sem Titograd, de alig maradt már valami szülővárosomból, Kotorból is. Ahol névadások vannak, ott átnevezések is vannak. Az öregek visszasírják a régi neveket, a fiatalok pedig jobb és szebb világokat teremtenek. Nem érzek én semmiféle nosztalgiát az eltűnt Foča iránt. Ám szörnyűséggel tölt el, alapjában rendíti meg a lelkiismeretemet, amely azt suttogja nekem, ne nyugodjak bele ebbe az átnevezésbe, amellyel – úgy látszik – az egész bolygó megbékélt.

Nem tudom, miből ered a Foča szó, de tudom, hogy miből ered a Srbinje. Ha nem tévedek, a gyökér egy nép neve, amely mindazzal az értelmezésszességgel sugárizik, amely bármely nép, így a szerb nevét is jellemzi. Tehát egy olyan névről van szó, amely közös szubsztanciát jelöl meg. Elfelejtettem megemlíteni, annyi elemi történelmi tudásom van, hogy eszembe jusson: Foča a történelem során az Ottomán Birodalom jelentős városi központja és erőssége volt, a második világháborúban pedig, de lehet, hogy előbb is, a muzulmán lakosság lemészárlásának a székhelye volt (voltak túlélők), de feltételezem azt is, hogy nem kerülték meg a bárki feletti és általi bűnök sem – olyan gaztettek, amelyek megjárták eme balkáni mélységek minden bugyrát. A gonosz jellemzője, hogy a lelket viseli meg, a léleké pedig az, hogy az áldott feledésbe szeretne menekülni. Hiszen, ha nem felejtjenék, főleg mi, itt – akkor éjt nappallá téve ontanánk keserű és szomorú könnyeinket közeli és távoli környezetünk minden egyes köve felett. Köszönet néked, Nagy Feledésünk, de nem jár köszönet a Fočából Srbinjére történt átnevezés fondorlatos keresztapjának. Srbinje az én demenciám megkísértése. Nem felejtettem el, hogy Fočában kegyetlen módon emberek ezreit öltek le (elvágták a torkukat, lelőtték őket, megerőszkolták őket, majd elvágták a torkukat és lelőtték őket, megerőszkolták őket, elvágták a torkukat és lelőtték őket, majd feldarabolták és szétdobálták őket), méghozzá az egykori Fočában, hogy a fočaiak közül senki se élje túl. Gyilkolás volt ez – tömeges, rendszeres, kegyetlen, szüntelen – mindenfajta különbségtétel nélkül, egyet kivéve: utóda vagy-e, vagy nem az ottomán hódítóknak. Ha nem vagy körülmetélt, Emir az vagy. Ha akár Vukašin is vagy, körülmetélt is vagy. Megintcsak ki kell végezni (gégemetszés, lelövés, erőszakolás, feldarabolás, égetés, olvasztás).

És így nincsenek már fočaiak. Lehet, hogy maradt néhány, de Új-Zélandon. Észak-Kanada északi részében, vagy idejében újszarajevóiba áttelepülten. Az Isten szerelmére, hiszen ez nem az első és sajnos, valószínűleg nem az utolsó alkalom, amikor az ember az embert – meg az ember az ember ellen a nép nevében a másik néppel szemben, az egyik történelem nevében a másik ellen – kiirtja, kifosztja, negálja, tisztít, végső megoldást teremt, végre megszabadul tőle . . .

Nem szörnyű az, ami mindig szörnyű. A legszörnyűbb az, ami először szörnyű. A hazai gaztettek modern történelmében Foča nem az első, nem is az utolsó. Ahmići is Foča, Gospić is Foča, Vukovar is Foča, Štrpci is Foča, Srebrenica is Foča, Jasenovac is Foča, és így sorolhatnám holnapig a Fočákat. De én nem Fočáról fogok szólni, hanem Srbinjéről. Ez mégiscsak novum, nagy újdonság. Eljössz Kragujevacra, leöldöd gyermekeit és elnevezed Himmlers-tadtnak. Még jobb lenne a Deutschehsburg. Egy Jasenovacon takaros lágert csinálsz a végső megoldásra, és elnevezed Paveličevónak. Likvidálsz 30 000 lengyel tisztet a Katyini erdőben, és átnevezed az erdőt Sztálingráddá. Mindez

megettörténhetett volna, és Auschwitz is Arienburggá válhatott volna, sőt egy még szörnyűbb rehabilitációs törekvés eredményeként Judenstadt is lehetett volna, valójában az is, de a megsemmisített zsidóké. A huszadik század tanulsága, hogy volt óvatosság a gaztettek emlékműveinek felállításánál. Gaztettek voltak, emlékművek is, de olyanról a huszadik század nem tud, hogy a gonosztevő a saját gaztettének emeljen a tett színhelyén lingvisztikai emlékművet. Talán ezért fogadta el a felkészületlen 21. század oly könnyen, vagy a többségnek amúgy is mindegy. Planetáris gond a gondtalanság vagy érdektelenség, és adottak az ilyen helyi toponímiai gondok esetében. És miért is érdekelné érdemében valakit Reykjavíkban, hogy mi történt Srbinjével korábban, és mi van Fočával ma; mintha minket érdekelt volna valaha is az a Reykjavík. Az ami megrökönyítő, egy egész náció közömbössége, mindenkié, akik szerbeknek vagy szerbiaiaknak vallják magukat, és akik között ezrével vannak olyanok, akik nem tudják, hol van Foča, és akik soha, semmiképp nem járultak hozzá ahhoz, hogy Fočában Jugoszlávia szétesésének örve alatt lekaszálják akár a rügyező szegfűt a kertben, az embereknek az otthonaikból való elkaszálásáról nem is beszélve. Az a szörnyű, hogy az ilyenek belemennek abba, hogy az etnikai vagy nemzeti elnevezések értékét a gaztett névleges emlékműveként használják fel. Mindenki, aki csöndben, közönyével, mindegyiségével és hallgatásával megengedte, hogy a saját elnevezése gyökerét, a Srb-et (szerb) Foča átnevezésére használják fel, névvel ölte le azt, amit szívvel nem. Megrökönyít a gaszág mérete. Még inkább az eszméletlenségé. Milyen ellenállási mozgalom létezhet Szerbiában, és milyen áron, amíg létezik Srbinje? A szerb, etikai, civilizációs, nemzeti, kollektív és egyéni örökség egész potenciálja ma és itt, lehet-e ez? Mintha egy szemernyi potenciál se lenne a monumentum elleni kiállásra – sem az intézményes képviselőkben, sem a nemzeti rehabilitáció és promóció egyéni harcosaiban.

Horvátként mélységesen szégyelltem magam minden olyan emlékmű lerombolása miatt, amelyet a horvát gaztettek számlájára emeltek. Mint nem szerb nemzetiségű, csupán mélységesen meg vagyok döbbenne a nemzeti gaztettek számlájára önhatalmúan emelt nemzeti emlékművek miatt. Srbinjében a gonosztevő magának emelt emlékművet, lingvisztikai emlékművet. Senki se rombolja le. Nem vett mindenki részt a gaztettekben, és aki az ellenkezőjét mondja, az hazudik. De hallgatásukkal mind az emlékmű részei. És ameddig hallgatnak az emlékműről, hallgatniuk kell az összes gaztetről, amely ennek nevében történt. Szégyelljük magukat, vagy, ahogy akarják, mindazok, akik a gaztettet elkövették, arra buzdítottak, de tegyék fel maguknak a kérdést hallgatásukról azok, akik elfogadják Srbinjét. Az, aki nem piszkolta be magát aktívan Foča lemészárlásánál, ma passzívan piszkolódik be a hallgatás beleegyezésével.

Nincs nekem gondom a Srbinje névvel. Fočában én sohasem voltam, nem hogy Srbinjéba induljak. Még ha a Srbinjén keresztülvezető út is lenne a leg-rövidebb az A és a B pont között, akkor is az Anchorage-en átvezető utazást választanám, mivel, ha áthaladnék Srbinjén AKKOR VOLTAM SRBINJÉBEN, márpedig, ha a fene fenét eszik sem akarok ott lenni, sem most, sem a jövőben. Legyen ott az, aki részt vett, aki átnevezett, azok, akik beleegyeztek és beleegyeznek. Milliós város! De miért fogadod el te, kedvesem? Nem áll és nem alapszik Srbinje a muzulmán (bosnyák) áldozatok ezrein, hanem rajtat

és csöndes beleegyezéseden. Magadat kérdezd, hogy tudtoddal, vagy tudtodon kívül. Egy név, névtemplom alapítója vagy, egy olyané, amilyenre a modern történelem nem emlékszik. Ne bele nem egyezéssel mosd magad, hanem lázadással. Vannak pillanatok, amikor a bele nem egyezés, vagy a hallgatás semmit sem igazol. Ellenkezőleg, mindent lehetővé tesz, és ezért a lehetetlen is megtörténik. Én, aki mégis a legkevésbé vagyok hivatott erre a fočai-srbinjei kérdést illetően, az enyémet megmondtam. Voltaképpen nem mondtam, hanem kiköptem, felvisítottam, hogy ne ordítsak. Márpedig már régóta ordítanom kell, a kezdettől fogva. Mégpedig nem az emberi természetről megtanult és be is bizonyosodott felismerések miatt, hanem egy egész kollektivitás fájó hallgatása miatt, amely kollektivitás önmagát – legalábbis Szerbiában – kevésbé szereti, mint amennyire én valaha is legkevésbé szerettem.

MÁRTON István fordítása

*A szerző a Kotor melletti Szent Stáció-templom plébánosa.
Megjelent a Danas napilap 2002. június 28-i számában.*